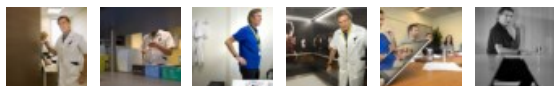

EEN DAG IN HET SPOOR VAN LEVENSDOKTER WIM DISTELMANS

4 vergaderingen, 1 euthanasie en een lezing

25 JUNI 2016 OM 03:00 UUR | Filip Rogiers, foto's Filip Claus

Wim Distelmans krijgt op 11 juli het Ereteken van de Vlaamse Gemeenschap. Hij maakte van het recht op waardig sterven zijn levenswerk. Geen punt, wel een komma. 'Zolang er ook bij ons nog mensen moeten sterven als een hond, zal ik verontwaardigd blijven.'

Dinsdagavond, ZNA Middelheim. Het is drukkend heet in de tot de nok gevulde zaal Brabo. Wim Distelmans geeft er een lezing over het waardig levenseinde. Doet hij op zijn 64ste nog altijd gemiddeld twee keer per week.

‘Een gruwelijk ritme, ik zou het moeten afbouwen’, liet hij zich eerder vandaag ontvallen in zijn erg krap

bureautje in het UZ Brussel tegenover klinisch psychologe Sabien Bauwens.

‘Compleet gek, ja’, knikte ze. ‘Zo is Wim.’

Hij grijnsde: ‘Jij mag dat zeggen, jij kent mij.’

Sabien is zijn compagnon van in de beginjaren. Ze bedacht de naam LEIF (LevensEinde InformatieForum) en ULteam (Uitklaring Levenseinde-team), twee van de vele initiatieven die Distelmans mee vanuit het UZ Brussel leven inblies. Bij elk van die geesteskinderen blijft hij nauw betrokken. Elke dag pendelt hij tussen het UZ en W.E.M.M.EL, het expertisecentrum waarin ook het supportief en palliatief dagcentrum TOPAZ is ondergebracht. De onrust waarmee hij door zijn dagen banjert, dient maar één doel: mensen in hun laatste levensdagen rust gunnen.

Zaal Brabo in het ZNA Middelheim, daar staat hij vanavond dus, zwetend achter een kathedra na een volle werkdag met vier vergaderingen en één euthanasie. De vragen uit het publiek blijven komen. De moderator kijkt hem bezorgd aan. Of hij nog tijd heeft voor een laatste en dan nog een allerlaatste vraag?

‘We gaan ermee door tot we in coma liggen’, grapt hij.

Er mag dan al veel miserie passeren in zijn lezing, er wordt ook veel gelachen. Op een podium doet Distelmans met zijn licht lijzige stem en karakterkop soms denken aan John Cleese. Of Frank Focketyn.

Hij heeft zijn humor graag sec en zwart. Zoals een begrafenisondernemer, al is zijn werkdomein níét de dood en euthanasie niet zijn corebusiness. Hij kan het niet genoeg herhalen.

‘Van de dood weet ik niets’, zegt hij. ‘Of toch niet meer dan u. Niemand heeft het ooit kunnen navertellen. Het is wat er aan vooraf gaat, het laatste stuk van de weg hier op deze bol. Het sterven hoort bij het leven, de dood niet.’

Wat rest

Het is al decennia zijn hele streven, wat hij noemt: ‘patiënten vrijwaren van vermijdbare miserie’. Door pijn te bestrijden, palliatieve zorg te verlenen, met psychosociale omkadering of zelfs met kunst. De komende drie jaar gaan in TOPAZ artiesten aan de slag met de patiënten.

¹ ‘Kunstenaars slagen er soms beter in dan ergotherapeuten om mensen boven

zichzelf te doen uitstijgen', zegt hij. 'We hadden er hier al eerder ervaring mee. Een choreograaf kreeg twee van onze patiënten letterlijk uit hun rolstoel aan het dansen. Jorge Léon maakte er de gelauwerde documentaire *Before we go* van.'

Sterven en danseuse.

'Ik zeg niet dat het altijd lukt, maar het is zaak te proberen om van wat rest van het leven, nog iets aangenaams te maken. Of dan toch geen hel.'

Leven en dus ook sterven zijn onderhevig aan de technologische paradox. Het is nog geen halve eeuw dat er technologie voorhanden is om veel leed te vermijden en het leven te verlengen. Maar dat leidt ook tot nieuw leed, de zogenaamde therapeutische hardnekkigheid.

Artsen zijn opgeleid om mensen te genezen. Ze zweren daarvoor bij de eed van Hippocrates. Maar wat als je de genezing voorbij bent? Distelmans werd van zijn paard gebliksemd, toen hij in het begin van de jaren 80 merkte hoe 'uitbehandelde' kankerpatiënten door de artsen aan hun lot werden overgelaten. 'Dan ging je maar thuis op de sofa liggen creperen.'

Sindsdien zweert hij bij het inzicht van Ovidius: 'Het is niet de dood die ik vrees, maar het akelig soort van sterven.'

Ha, die Duitsers!

Dinsdagochtend 10 uur, Jette, UZ Brussel. 47 minuten, dat is wat nog rest van het leven voor meneer X (78). Kamer 011, PALL, staat er achter zijn naam op het grote scherm in de controlekamer verder op de gang.

Distelmans zit achter de pc en werkt enkele administratieve klussen af. Hij is sinds een jaar en een dag oncoloog en bekleedt de leerstoel Waardig Levenseinde van deMens.nu. 'Hier vormt de zorg bij het levenseinde een verplicht vak, elders meestal een keuzevak. Een keu-ze-vak', benadrukt hij. 'Ontstellend toch, als je weet dat we allemaal moeten sterven.'

In kamer 011 heeft de familie zich intussen verzameld rond het bed van hun geliefde. De man is gisteren overgebracht naar Brussel. Hij is terminaal, zijn longen zijn moes. Voor altijd verbonden aan een zuurstoffles, een vis op het

droge. Meneer X voldoet al lang aan alle wettelijke voorwaarden voor euthanasie: zijn toestand is uitzichtloos, zijn lijden ondraaglijk en hij verzocht bij volle verstand uitdrukkelijk en herhaaldelijk om te mogen vertrekken. Ook zijn familie had er al lang vrede mee.

‘Je zou denken: een *clear cut case*’, zegt Distelmans. ‘Is het ook, maar in het ziekenhuis waar hij vandaan komt, werd hij aan het lijntje gehouden. Eerst zouden ze zijn verzoek inwilligen, op het laatst krabbelden ze terug. Het is nog altijd geen zeldzaamheid, veertien jaar nadat België een euthanasiewet heeft ingevoerd. Als enige land ter wereld naast Nederland, Luxemburg en sinds vorige week ook Canada.’

Distelmans verontschuldigt zich, gaat meneer X en zijn familie groeten. Als hij de controlekamer weer betreedt, vraagt hij aan een verpleegkundige om het infuus aan te leggen. Een kwartier later zal hij zelf in die baxter de fatale cocktail inspuiten.

‘Ik hou het bewust gescheiden. De verpleegkundige doet de technische voorbereiding, ik kan mij volledig concentreren op de patiënt en de familie. Het zou de sereniteit verstoren, als ik daar in het ultieme moment sta te sukkelen om een ader te vinden.’

De minuten tikken voorbij zonder het minste spoor van nervositeit.

‘Het kan nooit business as usual worden. Mocht het wennen, dan stopte ik er mee. Maar zenuwen? Nee, waarom? De euthanasie zelf is het sluitstuk van een proces dat eerder al is afgerond. De patiënt is klaar met het leven. Je maakt zelden een meer doorleefde, serene afscheidsceremonie mee dan bij euthanasie. Logisch, als je in totale agonie op je sterfbed ligt, is er niet veel ruimte voor sereniteit. Wat uiteraard niet wil zeggen dat iedereen voor euthanasie moet kiezen.’

Of hij op de pc mag, vraagt hij terug in de controlekamer. ‘Nu moet ik nog wat papierkes invullen.’

Tijdstip van overlijden: 10.47 uur. ‘Hij is met de glimlach vertrokken.’ Met zijn laatste adem perste hij er zelfs nog een grap uit. ‘Dat wij Belgen toch toppers zijn,

zei hij. En graag gezien in het buitenland, wat je van de Duitsers niet kunt zeggen.’

Op een van de formulieren vinkt Distelmans het hokje ‘natuurlijk overlijden’ aan. ‘Dat heeft de wetgever zo voorzien in 2002, om gedonder met de verzekeringsmaatschappijen te voorkomen.’

Versleten schoenen

Euthanasie, een natuurlijke dood? Natuurlijk niet. Net zo min als de vijf andere medische beslissingen die mee het tijdstip van een overlijden beïnvloeden: het stopzetten of niet opstarten van een behandeling, het opdrijven van pijnstilling en comfortzorg of palliatieve sedatie, de levensbeëindiging zonder verzoek – in casu bij pasgeborenen zonder ook maar de minste kans op een menswaardig leven, hulp bij zelfdoding.

De laatste twee komen amper voor, de eerste drie samen zijn goed voor ongeveer 1 op 2 overlijdens. En ze komen ook 25 keer meer voor dan euthanasie.

‘Begrijpt u waarom het mij stoort dat mijn naam altijd in één adem met euthanasie wordt genoemd? Van de 100.000 Belgen die elk jaar sterven, zijn iets meer dan 40.000 mensen gebaat bij palliatieve zorg. België heeft als enig land ter wereld sinds 2002 een palliatieve zorgwet. De eerste initiatieven dateren van halfweg de jaren 80, op initiatief van de VUB. Het werk van gedreven, individuele zorgverleners. De erkenning is er nu gelukkig al, maar in het licht van de nood blijft het krabben.’

’s Avonds in Antwerpen krijgt hij er de lachers mee op zijn hand. ‘Je houdt het toch niet voor mogelijk dat we nog altijd pensenkermissen moeten organiseren? Ik zeg u, ik kan geen pens meer zíén.’

Voor de schoenen die hij zelf versleten heeft op zijn kruistocht door het land – al is dat voor een notoir vrijzinnige een ongelukkige woordkeuze – was zelfs het rek van Imelda Marcos te klein. ‘We trokken van ziekenhuis naar ziekenhuis met een foldertje waarin we uitlegden dat er voor wie genezing niet meer baatte, nog altijd van alles mogelijk was om de laatste tocht zo menswaardig en pijnloos mogelijk aan te vatten. We mochten die foldertjes niet verspreiden, zelfs niet achterlaten

aan de balie. “Een palliatief team? Hebben we hier niet nodig, meneer. Hier wordt niet gestorven, enkel genezen”.’

Roi triste

Er is een lange weg afgelegd tussen die tropenjaren en vandaag. Distelmans heeft het deze week nog willen merken aan het getuigenis van Theo Peeters, professor emeritus geneeskunde aan de KULeuven én ALS-patiënt, in deze krant (*DS 22 juni*). ‘Wie denken de Belgische bisschoppen en Rik Torfs wel dat ze zijn als ze het recht op zelfbeschikking reduceren tot egoïsme?’, opperde Peeters.

Lang achter ons ligt de tijd dat Distelmans aan koning Fabiola met handen en voeten het verschil tussen palliatieve zorg en euthanasie moest uitleggen. Vorige week bundelde LEIF in een handige brochure de ‘correcte voorafgaande wilsverklaringen’. Correct, want wettelijk. En voorafgaand, omdat u er bij volle verstand nu al kunt voor kiezen hoe u later ter aarde wordt besteld, of u al dan niet orgaandonor wil zijn, of de artsen de levensverlengende handelingen moeten staken en overschakelen op comfortzorg wanneer u zich in een onomkeerbare toestand bevindt. En er is ook de voorafgaande wilsverklaring euthanasie.

Dit alles met steun van minister Maggie De Block (Open VLD), zelf LEIF-arts, een van Distelmans’ ‘eerste leerlingen’ zelfs, en de Koning Boudewijnstichting. Wat de *roi triste* ervan gevonden zou hebben dat zijn naam en de term euthanasie in dezelfde zin staan?

‘Wat ik bedoel’, grijnst Distelmans. ‘We praten hier over een majeure evolutie. Maar de grootste stap voorwaarts is gebeurd in de hoofden van de gewone mensen. Daarom blijf ik zeggen dat de wetten op palliatieve zorg, euthanasie en de patiëntenrechten van 2002 een enorm emancipatorisch effect hebben gehad. Meer en meer komen mensen die het voordien principieel moeilijk hadden met het recht op zelfbeschikking, naar ons toe. Ze hebben in de familie iemand zien creperen, ze willen niet op dezelfde manier sterven. En omdat ze weten dat de wet er is, dat euthanasie kan, geeft dat geruststelling. Kán, hoort u mij zeggen, nooit *never jamais* moet.’

Weten dat het kán, werkt – weet Distelmans wel zeker – zelfs levensverlengend.

1 Zijn goede vriendin en atlete Marieke Vervoort is er het levende bewijs van. Nog

altijd levende bewijs. ‘Marieke is aan een rolstoel gekluisterd en lijdt helse pijnen. Maar ze heeft jaren geleden haar regelingen getroffen voor de laatste meters hier op aarde. Sindsdien duwt ze zichzelf met almaar meer vitaliteit over de grenzen van haar kunnen.’

‘Marieke verlegt elke dag haar grenzen en wij neuten soms over kleinigheden’, zo besloot Maggie De Block een jaar geleden haar tafelrede op een fundraising diner voor LEIF met vijf sterrenchefs. Opbrengst: 32.000 euro. Het moeten niet altijd pensen zijn.

Gloeiend hete plaat

Ja, er is veel goed nieuws te melden. En toch. Zijn strijd voor een waardig levenseinde mag dan al een half leven in beslag nemen, nog altijd heeft hij het gevoel dat het ‘een druppel op een gloeiend hete plaat’ is.

‘Al zeker als je het op grotere schaal bekijkt. De middelen en de kennis zijn er om een ellendige doodstrijd te vermijden en toch creperen er in een ontwikkeld land als het onze met zelfs een progressieve wetgeving nog altijd mensen. Dat revolteert mij.’

Om maar te zwijgen van de toestand elders in de wereld. ‘In de jaren 90 gingen we op studiereis naar Moskou waar de eerste hospice voor palliatieve zorg was geopend. Ik ontmoette er chirurgen die zich specialiseerden in het doorknippen van zenuwen. Waarom? Omdat er onvoldoende morfine was en als die er wel was, was ze doorgaans van slechte kwaliteit.’

Dichter bij huis: Frankrijk. ‘Probeer daar maar eens adequate pijnstilling te vinden. Ook daar: geen of onvoldoende morfine. Je vergaat van de pijn, toch krijg je maar één dosis per week. Je moet telkens terug naar de arts voor een nieuw voorschrift. We krijgen hier in Brussel mensen van Parijs over de vloer voor euthanasie, of zelfs alleen om hun levenseinde pijnvrij te krijgen. Beeld je in, op anderhalf uur rijden met de TGV.’

Waar het in fine mee te maken heeft, meer dan met ideologie? Met patiëntenrechten.

¹ ‘Om het met een modieus maar juist woord te zeggen: *empowerment*. En daar

hebben wij artsen het moeilijk mee, opgeleid als we zijn om in de plaats van de patiënt te denken. Zeker in Frankrijk, en daardoor ook veeleer in het zuiden dan in het noorden van België, staat de dokter nog altijd meer op een piëdestal. De basisfilosofie van “Wij weten wat goed is voor u” zit er daar nog altijd veel meer in. De arts zal wel bepalen wanneer uw lijden ondraaglijk is en wanneer hij u derhalve al dan niet continu in een coma laat gaan.’

Maar blijf helaas ook maar aan deze kant van de taalgrens, zegt hij. Sinds de euthanasiewet is het aantal gevallen van palliatieve sedatie verdubbeld. ‘Ik heb niets tegen comfortzorg, wel integendeel. Maar het wordt nu in sommige ziekenhuizen die altijd tegen euthanasie geweest zijn, aangewend als een “zacht” alternatief. Het is geen euthanasie. Het leven bekorten kan een neveneffect zijn van comfortzorg, maar het mag niet de intentie zijn. Het punt is dat er onder het mom van palliatieve sedatie aan opzettelijke levensbeëindiging wordt gedaan met of zonder verzoek van de patiënt.’

Het creëert een schemerzone, omdat palliatieve sedatie in tegenstelling tot euthanasie niet wettelijk geregeld is. ‘Daarom beginnen we nu aan het UZ Brussel zelf met registratie. Ik ben voor meer transparantie. Het moet duidelijk op papier staan: wat heeft de arts gedaan, is het met de familie besproken, met de patiënt als dat nog kon?’

Dood in de duik

Het komt er eenvoudig gezegd op neer dat hij tegen de dood in de duik is. Zegt Distelmans dus, hij die wel eens Dokter Dood wordt genoemd. Méér, dat het ondanks wetgeving en evolutie moeilijk blijft om artsen te vinden die een euthanasie willen uitvoeren, heeft onder meer hiermee te maken: ‘Ze vrezen dat ze in hun dorp als Dokter Dood zullen worden bestempeld.’

Zelf haalde Distelmans twee jaar geleden de voorpagina van de *Daily Mail*: ‘*Outrage as Dr Death offers euthanasia tours of “inspiring” Auschwitz*’. ‘Zo van de pot gerukt dat gelukkig niemand in de binnenlandse pers in de val trapt’, zegt hij. ‘Ja, we gingen op studiereis naar Auschwitz, nota bene met Lydia Chagoll die de kampen overleefde. Precies omdat je geen meer beladen plek kunt bedenken om in de diepte na te denken over het waardig levenseinde. Je beseft nergens beter hoe dik de muren zijn tussen medische beslissingen rond het

levenseinde, in casu euthanasie, en de vuigste vormen van moord.’

Maar het is niet alleen de Britse boulevardpers die hem niet ‘begrijpt’. ‘Ook *The New Yorker* had begrepen dat het in België wettelijk mogelijk werd om minderjarigen om te brengen. Het is een verregaande begripsverwarring, maar ik kan er zelfs enig begrip voor opbrengen. In de VS is euthanasie niet wettelijk geregeld, Amerikanen verstaan er dus net zo goed levensbeëindiging met als zonder verzoek in. De euthanasiewet is uitgebreid tot wilsbekwame minderjarigen voor wie zelfs nog striktere voorwaarden gelden als die in de wet van 2002.’

Kan hij de verwarring in het buitenland begrijpen, moeilijker heeft hij het op het thuisfront met moedwillige leugens. Er lopen twee gerechtelijke klachten tegen hem. Een van hen beweert dat Distelmans zijn moeder geëuthanaseerd heeft zonder de familie in te lichten. ‘Dat is het vervelende, iedereen kan om het even wat publiek verkondigen, ik heb mijn beroepsgeheim.’

Alleen dit wil hij kwijt: het is ook uit deze hoek dat de *Daily Mail* ‘getipt’ werd over de Auschwitz-reis. ‘Het ergerlijkst vind ik dat zulke mensen gerecupereerd worden door groeperingen die niet zullen rusten voor de euthanasiewet wordt afgeschaft. Ach, achterhoedegevechten.’

Één nacht ijs

Of waarom veertien jaar na de wet veel mensen, zoals de genoemde meneer X, nog altijd nood hebben aan een laatste boei, een ultieme consultatie.

Daarvoor is vijf jaar geleden ULteam opgericht. Eender welke arts die met een euthanasievraag wordt geconfronteerd, kan er een tweede opinie vragen. En meer dan een tweede, want er zitten behalve artsen, ook psychiaters, psychologen, moreel consultants, moraalfilosofen, verpleegkundigen en een geestelijke mee aan tafel. ‘We geven de vraagsteller advies, een handvat waarmee hij of zij verder kan. Het is geen Spaanse Inquisitie.’

Dinsdag, 12.45 uur. We schuiven mee aan op de wekelijkse vergadering. ‘Kunt u eens zien dat we nooit over één nacht ijs gaan’, zegt Distelmans.

¹ Het volgende uur zijn we getuige van een troosteloze stoet van een tiental cases,

allemaal vrouwen, met een – het woord is te zacht – zware voorgeschiedenis van misbruik en mishandeling. En met psychiatrische aandoeningen tot gevolg die stuk voor stuk gekwalificeerd kunnen worden als ondraaglijk lijden.

Verlos die mensen, denkt een leek zoals wij. Maar zo gaat het niet, er wordt gewikt en gewogen tot het gaatje. ‘Als er ook maar het vermoeden is dat er nog ergens een perspectief is voor de betrokkene, vertrekt van hieruit het signaal dat er verder moet worden geprobeerd.’ Zoals in het dossier van Frank Van den Bleeken. Het kiertje daar in een verder gesloten rolluik: in Nederland was nog behandeling mogelijk.

Ook Distelmans, gehard zou je inmiddels toch verwachten, zegt dat hij ‘niet goed was van de miserie die je ziet passeren’, toen ze met het ULteam begonnen. ‘Natuurlijk, het heet niet voor niets ultiem en noodconsultaties. De miserie komt hier in hoge concentratie bij elkaar. Cijfers? Deze eerste helft van het jaar alleen al enkele honderden. Enkele leiden tot euthanasie, andere dossiers blijven *on hold* of vervallen, nog andere worden terug verwezen naar de behandelende arts.’

Geen franjes

Het beeld dat blijft hangen van deze namiddag: de gloeiend hete plaat. Of hij er nooit moedeloos van wordt?

Hij kijkt ons vol ongeloof aan, schiet vervolgens in de lach. Om het met Maggie De Block te zeggen: wat zal hij neuten? Hij krijgt er ook erg veel van terug. ‘Je ontmoet mensen in de meest intense fase van hun leven. Alle maskers vallen af, er zijn geen franjes meer. En de bankdirecteur ziet er dan net hetzelfde uit als wie aan De Post heeft gewerkt. Het soortelijk gewicht van het gesprek dat je dan in een kwartier voert, is groot. Het heeft geen zin meer om te faken, er wordt gecommuniceerd tot op het bot.’

En wat hij daar dan zelf uit leert? Dat als hij, niet voor het eerst of het laatst, onderweg naar een lezing zonder benzine valt, hij eerst vloekt en daarna lacht. ‘Ik ben gezond, voorlopig. En dat ik een fles slechte wijn niet mordicus (sic) uitdrink, maar liever een goede open.’

Hij heeft er de meest intense vriendschappen aan overgehouden. Zoals die met

Marieke Vervoort. 'Natuurlijk, we praten over het levenseinde. De vriendschap zet zich dus vaker voort op de partner. Dat is de keerzijde van mijn vak.' We weten intussen aan zijn mimiek dat er een wisecrack aankomt. 'Als dokter die zich in de regionen van het levenseinde begeeft, heb je altijd succes. Je patiënt sterft.'

Hij rept zich naar de vierde en laatste vergadering van de dag. Die van de vele vrijwilligers van TOPAZ. De vergadering wordt geopend met heuglijk nieuws: een van hen is bevallen. 'Mama en kindje stellen het wel.'

Sabbatical

Leven en dood spelen in Distelmans bestaan wel vaker haasje-over.

'Ik denk ten gronde dat niemand echt dood wil. Mijn vader is dement gestorven. Mijn moeder vond dat hij sneller moest kunnen vertrekken. Maar je kunt geen wilsverklaring opstellen op het ogenblik dat je al dementeert. Dat is de reden waarom Hugo Claus het vooraf heeft gedaan.'

'Mijn vader zou nooit gewild hebben dat zijn leven werd ingekort. Hoe ik dat wist? Niet omdat we erover gesproken hebben, telkens als het gesprek in die richting ging, blokte hij dat af. De dood was voor hem taboe. Maar ik voelde en begreep de weerstand: die man wou blijven leven, zelfs al kon hij alleen nog maar zijn pink bewegen. Dan moet je dat respecteren. En er zijn nog zoveel mensen wier wil betreffende het levenseinde niet wordt gerespecteerd.'

Daarom blijft hij doorgaan. Tot hij zelf in coma ligt?

Hij lacht, maar toch. Aan pensioen denkt hij niet, maar hij sluit niet uit dat hij nog eens een sabbatical neemt. Hij deed het eerder al, toen hij nog studeerde. 'Op mijn 23ste trok ik naar Zuid-Frankrijk waar ik een halfjaar schapen heb gehoed. Ik heb van de schaapherders geleerd dat je moet genieten van de eenvoudige dingen des levens. Voor die mensen waren er drie dingen belangrijk: Gitanes, Ricard en look. Dat, gemengd met de geur van schapen. Ik ruik het nog.'

'Van de Ricard dronken ze gemiddeld een halve fles per dag, in de volle zon. Op een dag zei een van hen: *Pff, c'est chaud*. Hij keek naar de hemel en viel
¹ vervolgens dood voor mijn voeten neer. Het lijkt me een waardig levenseinde,

maar ik wou na een halfjaar toch weer verder.'

Hij volgde toen zijn lief, die ook zoekende was, naar het mondaine Monaco. Hij werd er badmeester. Hield discreet een handdoek voor de door cellulitis geplaagde Grace Kelly, toen ze uit haar ligzetel een duik wilde nemen. 'Die fase van mijn leven was eerder prettig dan leerrijk.'

Hoewel, hij kon het toen al weten: groot of klein, rijk of arm, cellulitis treft iedereen en sterven doen we allemaal.

Bittere eind

Of hij zichzelf *en danseuse* ziet sterven, hier in zijn eigenste TOPAZ?

'Hm, toch liever in de Périgord. Alhoewel, ik zei het al, in Frankrijk kun je wel leven als een god, maar je sterft er niet per se goddelijk.'

Hij valt stil. 'Ik praat niet zo graag over mezelf.' Zijn blik is altijd naar buiten gericht. Hij zegt het nog eens: 'Zolang er ook bij ons nog mensen moeten sterven als een hond, zal ik verontwaardigd blijven. En zolang ik mij daarin nuttig kan maken, denk ik niet aan stoppen. Ik wil de term "het bittere eind" zinledig maken.'